'पोखरामा गोर्खा भर्तीको सामाजिक–आर्थिक प्रभाव'

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष इतिहास विषयको छैटौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

सोधार्थी

मनोज घर्तीमगर

परीक्षा रोल नं.: ९५७००३०

त्रि.वि.रजिष्ट्रेसन नं.६-२-४८-४०६-२०१०

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरूप छैटौं पत्रको प्रयोजनको लागि श्री मनोज घर्तीमगरले **''पोखरामा गोर्खा भर्तीको सामाजिक-आर्थिक प्रभाव''** शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरिवेक्षणमा तयार गर्नु भएको हो । शोधकर्ताले परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । उक्त शोधकार्यको आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७६ भाद्र ११ गते

....

डा.दीर्घमान गुरुङ

(सह–प्राध्यापक)

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस,

पोखरा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय इतिहास तथा संस्कृति विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय इतिहास विषयको स्नातकोत्तर तह छैटौं पत्रको पाठ्यक्रम अनुरूप श्री मनोज घर्तीमगरले **"पोखरामा गोर्खा भर्तीको सामाजिक-आर्थिक प्रभाव"** शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

डा. दीर्घमान गुरुङ

शोध निर्देशक

....

प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली

बाह्य परीक्षक

....

प्रा.डा. ज्ञानबहादुर कार्की

विभागीय प्रमुख

मिति : २०७६/०५/

कृतज्ञता ज्ञापन

लाहुरेको सन्तति भएर होला, लाहुरे जीवनप्रति अलि बढी नै रुचि छ । हिमचिम पनि लाहुरे र तिनकै परिवारसँग भ्याङ्गिएको छ ।

गोर्खालीका कैयन् अलिखित इतिहास अझै असरल्ल छन् । वीर योद्धाका मस्तिष्कमा तिनीहरूबारे पढाइएका झुटका पाठ छरपष्ट छन् । गोरो, चिल्लो आवरणमा छिपेको बेलायती कपटी अनुहार नेपालीमाथि गोर्खा भर्तीका नाममा अझै छलछाम गर्दैछ । देश, परिवार, सन्तति, साथीसङ्गाती र जवानी चटक्क भुलेर बाध्यताले गोर्खा भर्तीमा लागेका, अनेक युद्ध भोगेका र कालको मुखबाट बाँचेर फर्किएका इतिहास-निर्माताका जीवनबारे ऐतिहासिक अध्ययन अझै हुन सकेको छैन ।

नेपाली युवा ब्रिटिस सेनामा भर्ती हुन थालेको (सन् १८१५) दुई सय चार वर्ष भयो । यसबीचमा नेपाल-बेलायत सम्बन्धको कडी गोर्खा सैनिकबारे बेलायती आफैँले आफ्नो गुणगान र गोर्खा सैनिकको बहादुरीको बखान भरेर थुप्रै अनुसन्धान गरेका छन् । वि.सं. २०४६ सालपछि मात्र भर्ती सम्बन्धमा नेपाली भाËामा लेखिएका किताब दर्जन जति होलान् । विदेशीले लेखेका थुप्रै छन् । किताब मात्र नभई बृत्तचित्र, अनुसन्धानमूलक लेखहरू प्रकाशित/प्रसारित छन् । तर, अझै पनि गोर्खा भर्ती र यसले नेपाली समाजमा पारेको प्रभावबारे ऐतिहासिक र समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणले अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइदैन ।

अंग्रेजका तर्फबाट थुप्रै नरसंहारकारी युद्ध लड्दा गोर्खाली योद्धाको मनोदशा, उनीहरूले भोगेका पीडा, नेपालले व्यहोर्नु परेको क्षति, परिवारले सहेको पीडा अहिलेसम्म सोधखोज भएकै छैन । को हुन् गोर्खा ? नेपाली कसरी लाहुरे बने, कसरी गोर्खाली कहलिए ? गोर्खा भर्तीबारे यस्ता कैयन् सन्दर्भ नेपालीबीच नै रहस्यको थैलीमा गुम्सिएको छ । गोर्खा भर्ती र यसले पोखरामा पारेको चौतर्फी प्रभावबारे अनेक रहस्य खोतल्न मन लाग्यो । तर, ती सबै यो सानो शोधमा समेट्न नसकिने भएकाले मैले "पोखरामा गोर्खा भर्तीको सामाजिक—आर्थिक प्रभाव" बारे मात्रै खोतल्ने प्रयास गरेको छु । गोर्खाली इतिहास जान्न चाहने जिज्ञासु, इतिहासका विद्यार्थी, अनुसन्धाता र यस विषयमाथि भविष्यमा हुनसक्ने अध्ययनलाई यो शोधले पक्कै सघाउनेछ ।

शोध मैले तयार गरे पनि एक्लो प्रयासबाट भने सम्भव थिएन । यसका पछाडि धेरै सहयोगी र शुभेच्छुकको हातहरू छन् । सबैभन्दा पहिला **"पोखरामा गोर्खा भर्तीको सामाजिक—आर्थिक प्रभाव"** शिर्षकमा शोधपत्र तयार गर्ने अवसर दिनु भएकोमा त्रि.वि.वि., पृथ्वीनारायण क्याम्पस, इतिहास तथा संस्कृति विभाग, पोखराप्रति आभारी छु । मलाई मार्गनिर्देशन गर्ने आदरणीय गुरु प्रा.डा. ज्ञानबहादुर कार्की, दिनरात नभनी शोधपत्रलाई अक्षरस हेरेर जति सक्यो उत्कृष्ट

बनाउन हरतरहले लाग्नु भएका शोध निर्देशक सह–प्राध्यपाक डा. दीर्घमान गुरुङ, पृथ्वीनारायण क्याम्पसका पूर्व क्याम्पस प्रमुख प्रा.डा. दिलबहादुर क्षत्री, त्रि.वि.वि.क्षेत्रिय परिक्षा नियन्त्रण कार्यालय, पोखराका सह–परीक्षा नियन्त्रक अर्जुनबहादुर भण्डारी लगायत इतिहास विभागका सम्पूर्ण गुरुजनप्रति कृतकृत छु ।

इतिहास विषयको स्नातकोत्तरको पढाईमा सुरुदेखि अन्तिमसम्म निरन्तर सहयोग गर्ने सह–प्राध्यापक ज्योती भट्टचन, उप–प्राध्यापक नारायण ढकाल, उप–प्राध्यापक चन्द्रकान्त पौडेल, हaकa निवासी डा. चुराबहादुर थापा, पत्रकार जेबी पुनमगर, लेखक एवं पिएचडी शोधार्थी बिष्णुकुमार सिंजालीमगर, अनुसन्धाता तुलाराम सिंजालीमगर, कानुन व्यवसायी दीपक पराजुलीले गरेको सहयोग जीवनभर सम्झिरहनेछु । शोध कार्यको शिलशिलामा अर्न्तवार्ता दिने विभिन्न व्यक्ति, यहाँ उद्दृत गरिएका विभिन्न किताब, लेख, रचनाका सम्पूर्ण लेखकहरूलाई धन्यवाद दिन चहान्छु ।

बाँफिकोट– ५ बडगाउँ रुकुममा गाउँले सबै एकातिर भए । आफू अर्कोतिर भएर अनेकौं मुद्दा खेपेर बाबा चन्द्रबहादुर घर्तीमगरले खोलेको बालविकास प्रा.वि.बाट मैले साँवा अक्षर सिकेको थिएँ । साक्षर मात्रै भएको पीडा व्यहोरेर आफ्ना सबै सन्तान र हरेक व्यक्ति शिक्षित बन्नुपर्छ भनेर सँधै प्रेरित गर्ने बाबाले यो शोधपत्र हेर्ने अवसर पाएको भए कति खुसी हुनुहुँदो हो ? बाबाले देखाएको बाटो जीवनभर पछ्याइरहनेछु । यो घडीमा मेरो पितृ र पुर्खा भइसक्नु भएको बाबालाई सम्झिएको छु ।

शोध लेखन दौडमा जीवनसाथी सुष्मा रानाले दिएको प्रेरणा र साथले मलाई सधैं खुसी बनायो । शोधपत्र तयार गर्दा भाइ छविलाल घर्तीमगर, दाजु डिलबहादुर घर्तीमगर, भिनाजु कलबहादुर घर्तीमगरको हौसला, छोरो डेबिट घर्तीमगरले टाइपिङ गरेको सहयोग र शुद्धाशुद्धीमा श्रेद्धय पत्रकार दाजु केशवशरण लामिछानेले गरेको सहयोगले मलाई उत्तिकै ऊर्जाशील बनाइरह्यो ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको उचित मुल्याङकनार्थ त्रि.वि.वि. पृथ्वीनारायण क्याम्पस, इतिहास तथा संस्कृति विभाग, पोखरा समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०७६

....

मनोज घर्तीमगर

इतिहास तथा संस्कृति विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पृथ्वीनारायण क्याम्पस,

पोखरा

विषय सूची

सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
विषय सूची	VI
परिच्छेद – एक : अध्ययनको परिचय	**१–११**
१.१ परिचय	१-३
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा	४-८
१.५ शोधविधि	८–९
१.५.१ तथ्यांकको समग्रता र नमुना छनोट	९-१०
१.५.२ तथ्यांक संकलन विधि	९–१०
१.६ अध्ययनको सीमा	१०
१.७ अध्ययनको महत्व	१०
१.८ अध्ययनको संगठन	११
परिच्छेद – दुई : अध्ययन क्षेत्रको परिचय	**१२–१८**
२.१ पोखराको परिचय	१२-१७
२.२ पोखराको भौगोलिक अवस्था	१७-१८
२.३ पोखराको जनसंख्या	१८
परिच्छेद – तीन : गोर्खा भर्तीको ऐतिहासिकता	**१९–४७**
३.१ गोर्खा भर्तीको इतिहास	१९-२३
३.२ गोर्खा भर्तीको शृङ्खला	२४-२५
३.३ सुगौली सन्धिदेखि राणाकाल सुरूसम्मको गोर्खा भर्ती (१८१६-१८४६)	२६-२७
३.४ राणाकालदेखि त्रिपक्षीय सम्झौतासम्मको गोर्खा भर्ती (१८४६-१९४७)	२७

३.४.१ जंगबहादुरको पालामा गोर्खा भर्ती २७-३०

३.४.२ रणोद्वीप सिंहको पालामा गोर्खा भर्ती ३१-३२

३.४.३ वीरशमशेरको पालामा गोर्खा भर्ती ३२-३३

३.४.४ चन्द्रशमशेरको पाला र त्यसपछिको गोर्खा भर्ती ३३-३६

३.४.५ त्रिपक्षीय सम्झौतादेखि हालसम्म गोर्खा भर्ती ३६-३८

३.५ गोर्खा भर्तीको वैधानिकता ३८-४१

३.६ गोर्खा कहलीनुको राज ४१-४६

३.७ गोर्खा भर्तीको वर्तमान अवस्था ४६-४७

परिच्छेद – चारः गोर्खा भर्तीको सामाजिक प्रभाव ४८-६२

सकारात्मक प्रभाव खण्ड (क)

४.१ सामाजिक प्रभाव ४८-४९

४.२ तीब्र बसाइसराई ४९

४.३ लाहुरेको सहर ४९-५०

४.४ घरमूली महिला ५०—५१

४.५ विद्यालय निर्माण ५१-५३

४.६ सोल्जर बोर्ड हाई स्कुल ५२-५६

४.७ सोल्जर बोर्ड अस्पताल ५२-५३

४.८ भारतीय पेन्सन क्याम्प ५३-५४

४.९ ब्रिटिस पेन्सन क्याम्प ५४

४.१० गोर्खा भर्तीले प्रभाव पारेका ठाउँका नाम ५४

४.१०.१ शिरमुर लाइन ५५

४.१०.२ सिंगापुर टोल ५५-५६

४.१०.३ भिसी मार्ग ५६

४.१०.४ गोर्खा चोक ५६

४.११ पहिलो आरसिसी घर ५७

४.१२ घरका आकर्षक डिजाइन ५७-५८

४.१३ खेलकुदमा योगदान ५८-५९

४.१४ समाज सेवामा भूपू गोर्खा ५९-६०

४.१५ गोर्खा स्मारक संग्रहालय ५९—६३

नकरात्मक र समस्यामूलक प्रभाव खण्ड (ख) ६३–६८

४.१६ जुवातास र जाँडरक्सीको लत ६३-६४

४.१७ पारिवारिक विखण्डन ६४-६५

४.१८ कुलतमा युवा ६५

४.१९ लाहुरे संस्कृतिले बढाएको सम्बन्ध बिच्छेद ६५—

^&

४.२० भर्ती हुन सघाउने तालिम केन्द्र ६७-६८

परिच्छेद – पाँच : गोर्खा भर्तीको आर्थिक प्रभाव ६९–८१

५.१ वैदेशिक रोजागारीको सुरुवात ६९-७०

५.२ आम्दानीको स्रोत गोर्खा भर्ती ७०-७२

५.३ नगद खेलाउने लाहुरे ७२—७३

५.४ जमिनको मुल्य बृद्धि ७३

५.५ आवासीय सहर ७३-७४

५.६ भूपू सैनिक पश्चिमाञ्चल यातायात समिति ७४

५.७ हिमालय पेट्रोल पम्प ७४-७५

५.८ पहिलो सवारी साधन ७५

५.९ चाउचाउको सुरुवात ७५-७६

५.१० सामूहिक व्यापार ७६—८१

५.११ पहिलो बुटिक ७६-७७

५.१२ पहिलो ब्यूटि पार्लर ७७—

&*

५.१३ तमु भाङ्गा हस्तकला उद्योग ७८

५.१४ वित्तिय क्षेत्रमा लगानी ७८-८१

५.१४.१ पोखरा फाइनान्स ७९

५.१४.२ पोखरा रोयल सहकारी ७९—८०

५.१४.३ द गोर्खाज बचत सहकारी ८०-८१

परिच्छेद - छ : अध्ययनको निष्कर्ष **८२-८८**

६.१ निष्कर्ष ८२-८७

६.२ सारांश ८७-८८

सन्दर्भ सामाग्री

अनुसूची-१ अर्न्तवार्ता लिइएका मुख्य सूचनादाताहरू ।

—"—२ अन्तर्वार्ताको क्रममा सोधिएका सवाल ।

—"—३ गोर्खा भर्तीमा १० जातिलाई मात्र भर्ती गर्नुपर्ने उर्दीको इस्तिाहार पत्र ।

—"—४ भारत देहरादून सहस्त्रधार रोडस्थित अंग्रेजले बलभद्र कुवँरको प्रशंसा गरेको शिलालेख ।

—"—५ भारत देहरादून सहस्त्रधार रोडस्थित बलभद्र कुँवर र जनरल रोबर्ट रोली जिलेस्लीको सम्मानमा अंग्रेजले बनाएको स्मारक ।

—"—६ गोर्खा सैनिकहरू घर आउँदा गर्ने पानी पतिया सम्बन्धी कागज ।

—"—७ ब्रिटिस सेनाका भूपू मेजर वीरसिंह गुरुङले बनाएको पोखराको पहिलो आरसिसी घर ।

—"—८ शोधका क्रममा लिइएका तस्वीरहरू ।